

Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea

VALERIU VELIMAN

„Ceterum censeo Carthaginem esse delendam“ ! Sensul larg al acestui dicton l-am conferi — cu sublinierea că nici pe departe nu avem de gînd a face proces de intenție persoanei în cauză — notei (nr. 127) cu care Mihai Maxim își încheie un recent studiu¹.

Dar, iată pasajul din nota menționată, care ne vizează direct și care face obiectul rîndurilor de față : „Din partea sud-estică a Moldovei (Bugeacul cu Tighina), anexată de sultanul Süleyman Magnificul în 1538, s-a reușit recuperarea unei porțiuni de 26 (inițial 35) de sate, în schimbul unei compensații financiare, în anii 1541—1552, dar fără puternica cetate a Tighinei și regiunea din imediata sa vecinătate. Cf. (...) Valeriu Veliman, *Cîteva considerații privind haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, Iași, XIX, 1982, p. 286—293 (autorul crede că această compensație a îmbrăcat forma majorării tributului Moldovei ; demonstrația sa de altfel contradictorie, nu ni s-a părut însă convingătoare)“².

În legătură cu afirmațiile de mai sus facem următoarele precizări :

1) „Compensația financiară“ — cum numește M. M. suma de 15.000 florini (galbeni), în schimbul căreia Poarta a retrocedat Moldovei, probabil, în 1541, o porțiune de teren dintre Cetatea Albă / *Akkerman* și Tighina / *Bender*, unde se aflau (în primăvara anului 1552) 26 de sate din 35 cîte fuseseră inițial în 1538, cînd asupra acelei zone s-a instituit administrația otomană — reprezintă majorarea (de fapt, *dublarea*) haraciului Moldovei din perioada respectivă. Acest fapt este atestat într-o poruncă emisă din partea Divanului imperial, în numele sultanului Süleyman Magnificul, către beiu de Kirkkilise, Hasan bey, la 19 mai 1552 (25 cemazi-ül-evvel 959). Detalii referitoare la semnificațiile documentului invocat, precum și în privința cuantumului haraciului Moldovei în perioada 1541—1552, am dat în studiul citat de M. M. (*Cîteva considerații...*). Înlăturarea eventualelor dubii asupra acestei chestiuni va fi posibilă, o dată în plus, și prin consultarea textului integral, transliterat³, al poruncii menționate, precum și a traducerii și fotocopiei ei, publicate în anexă la materialul de față.

2) Într-adevăr, *credem*, ba mai mult, avem ferma convingere, că „această compensație a îmbrăcat forma majorării tributului Moldovei“, de vreme ce acordăm credit documentelor — în cazul de față, chiar *credit total*, întrucît este vorba de un *act oficial* (porunca din 19 mai 1552), consemnat într-o condică de genul cunoscutelor „Condici privind probleme importante“ (*Mühimme Defterleri*), în care se înregistrau toate poruncile emise de Divanul imperial, în numele sultanilor, condici pe care însuși M. M. le citează copios în studiile sale, îndeosebi, pe baza cataloagelor destul de amănunțite (*dactilografiate* !), păstrate în arhiva deținătoare (*Başbakanlık Arşivi — Istanbul*).

3) În studiul nostru la care se referă M. M., am dovedit, pe baza unui fragment din porunca menționată și a unor știri cuprinse în alte documente și izvoare narative turcești, faptul că haraciul Moldovei *era deja de 30.000 florini (galbeni)* în primăvara anului 1552 ; că, implicit, această dare a cunoscut, în intervalul 1541—1552, o evoluție cantitativă *diferită* de cea stabilită de unii cercetători.

¹ Vezi Mihai Maxim, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, în „Revista de istorie“, tom 36, 1983, nr. 8, 9, p. 802—817 și respectiv p. 879—890.

² Idem, *op. cit.*, în „Revista de istorie“, tom. 36, 1983, nr. 9, p. 890, nota 127.

³ Valeriu Veliman, *Un document turc de 1552 concernant le kharatch de la Moldavie*, în „Studia et Acta Orientalia“, vol. XI (1983), p. 100—104.

Dintre aceștia, se distinge M. M., care a „demonstrat“ că tributul Moldovei, în perioada respectivă, a evoluat astfel: 15.000 galbeni (825.000 akçe aspri) în anul financiar 1541/1542; 20.000 galbeni în 1551/1552; 30.000 galbeni în 1552/1553⁴.

Că demonstrația noastră cu privire la haraciul Moldovei — adică: 30.000 *florini/galbeni*, începînd, probabil, din 1541, odată cu cea de-a doua domnie a lui Petru Rareș, deci cu 11 ani mai înainte de toamna anului 1552, cînd are loc înscăunarea lui Alexandru Lăpușneanu — poate fi „de altfel contradictorie“. Această este o simplă părere la care M. M. are dreptul, desigur, cu condiția însă să invoce și argumentele de rigoare. Or, tocmai asemenea probe uită să menționeze M. M., probe ce ar fi făcut *convingătoare* afirmația sa.

Dar însuși M. M. acordă credit poruncii din 19 mai 1552, pe care însă o interpretează într-un mod *sui-generis*. Astfel, admitînd că „în schimbul unei compensații financiare, în anii 1541—1552 (subl. n. — V. V.), s-a reușit recuperarea unei porțiuni de 26 (inițial 35) de sate“, M. M. evită să amintească *fondul chestiunii*, anume că retrocedarea acelei părți din teritoriul Moldovei s-a făcut prin *majorarea haraciului de la 15.000 la 30.000 florini (galbeni)*, după cum rezultă din porunca emisă de 19 mai 1552. Simpla menționare — în nota amintită (nr. 127) — a acestui din urmă amănunt ar fi fost un indiciu edificator asupra faptului că și M. M. acordă *credit total* documentului în cauză și că, implicit, recunoaște netemeinicia încheierilor sale în privința evoluției haraciului Moldovei în perioada 1541—1552.

4) Oricine dorește să citească — *sine ira et studio* — lucrarea noastră (*Cîteva considerații...*), va sesiza o anumită contradicție între *datele* furnizate de documentele turcești și *afirmațiile*⁵ lui M. M. pe tema circumstanțelor majorării haraciului Moldovei în intervalul 1541—1552. „Supărarea“ lui M. M. — de înțeles, din punct de vedere strict subiectiv — este provocată, prin urmare, nu atît de către subsemnatul, cît de anumite documente turcești (cărora, *mea culpa*, le dau crezare!). Și, dacă M. M. nu este dispus, în ceea ce privește chestiunea haraciului Moldovei în perioada amintită, să țină seama de documentele turcești — despre a căror însemnătate pentru cunoașterea relațiilor româno-otomane îl referă necontenit — atunci, orice discuție pe această temă devine de prisos⁶...

5) Totuși, în legătură cu problema haraciului Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea, se mai pot face unele precizări.

Subliniem că aspectele la care ne vom referi în continuare au doar menirea de a evidenția (uneori, chiar cu riscul repetării!) elemente, extrem de utile — după părerea noastră — pentru conturarea, ce-i drept, pe căi ocolite, urmînd însă firul logic al faptelor, a adevărului cu privire la cuantumul haraciului Moldovei în perioada 1541—1552. Căci acribia științifică ar impune utilizarea unor probe documentare care să ateste fără putință de tăgadă că haraciul Moldovei a fost de 30.000 florini, începînd din 1541, și că, prin urmare, această dare nu a cunoscut pînă în 1552 modificările cantitative fixate, în special de M. M., în virtutea unor informații mai mult sau mai puțin exacte, care, neinterpretate critic, pot șubrezi din temelie orice „demonstrație“. Din păcate însă, nu dispunem de asemenea probe documentare. Prin urmare, nu avem posibilitatea, deocamdată, să dovedim, cu probe incontestabile, predarea sumei de 30.000 florini, ca haraci al Moldovei, la visteria imperială otomană, într-unul dintre anii financiari din perioada 1541—1552⁷.

⁴ Mihai Maxim, *Recherches sur les circonstances de la majoration du kharadj de la Moldavie entre les années 1538—1574*, în „AIESEE“. Bulletin, X, 1972, nr. 2, p. 235—241; idem, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Revista de istorie“, tom 32, 1979, nr. 9, p. 1739.

⁵ Vezi, idem, *Recherches...* op. cit., p. 235—239.

⁶ Textul respectiv, cu unele mici modificări de ordin structural operate aici, a fost predat, sub titlul: *Precizări necesare*, „Revistei de istorie“ în luna octombrie 1983, ca răspuns la nota 127 din studiul lui M. M. Redacția revistei menționate ne-a refuzat însă dreptul — legal — la replică, neacceptînd publicarea materialului nostru. Precizările de față ni se par absolut necesare, cu atît mai mult cu cît studiul lui M. M. (*Teritoriul românesc...*) va fi „un subcapitol din tratatul *Istoria României* (vol. IV), în curs de elaborare“ — cf. explicația marcată prin asterisc, de pe întîia pagină a lucrării citate: „Revista de istorie“ tom 36, 1983, nr. 8, p. 802.

⁷ Cu privire la acest aspect, vezi studiul nostru *Cîteva considerații...*, op. cit., p. 291.

Dar, în noianul de taine ce învăluie cuantumul exact al haraciului Moldovei în răstimpul amintit, există totuși anumite puncte de reper. Astfel, este neîndoiebnic faptul că, potrivit poruncii din 19 mai 1552 (vezi *anexa*), haraciul Moldovei era, la data respectivă, în valoare de 30.000 florini⁸ și că acest cuantum a fost fixat anterior, în împrejurările descrise în documentul menționat. În orice caz, această informație sigură, coroborată cu altele furnizate tot de documente turcești referitoare la contextul politico-militar în care Alexandru Lăpușneanu a devenit domn al Moldovei (septembrie 1552)⁹, infirmă categoric ipoteza majorării haraciului de către succesorul lui Ștefan Rareș.¹⁰ De asemenea, este cert faptul că, la 30 aprilie 1543 (28 muharrem 950), a fost predată la visteria Porții suma de 15.000 florini (825.000 akçe)¹¹. Cu privire la suma respectivă, am emis deja părerea că ea nu trebuie considerată neapărat ca o majorare a haraciului Moldovei, ci doar o parte (o jumătate) a acestuia din anul financiar 1542—1543¹². Nu pot fi eludate, de asemenea, nici unele detalii cuprinse în documentele polone din acea perioadă. Se cunoaște acum faptul că, după revenirea sa în Moldova, ca domn al acesteia, Petru Rareș a solicitat, în 1541—1542, regelui Poloniei, Sigismund I, să-i restituie un „mare tezaur“, precum și să-i acorde ajutoare bănești pentru achitarea haraciului ce fusese sporit (se înțelege — până la 30.000 „zloti unșurești“ sau „zloti roșii“ / florini), în schimbul retrocedării „acestei țări de jos“ (desigur, o parte din ținutul cotoplit de otomani în 1538)¹³.

Așadar, toate aceste detalii înfățișate mai sus, dacă le punem în relație, ne conduc în chip firesc spre concluzia că majorarea (*dublarea*) haraciului Moldovei de la 15.000 la 30.000 florini reprezintă — ca să folosim și cuvintele lui M. M. — o „compensație financiară“, plătită de Petru Rareș și urmașii săi, „în 1541—1552“ și ulterior, „compensație“ bănească prin care „s-a reușit recuperarea unei porțiuni de 26 (inițial 35) de sate“, „din partea sud-estică a Moldovei (Bugeacul cu Tighina), anexată de sultanul Süleyman Magnificul în 1538“.

Restabilirea hotarului dintre Moldova și Imperiul Otoman, în zona Tighina — Cetatea Albă, după campania din 1538, a fost efectuată mai întâi, aproape sigur, la începutul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș, adică în 1541—1542¹⁴. Atunci, în intervalul menționat mai sus, precum și în primăvara anului 1552, soluția preconizată de Süleyman „Legislatorul“ (*Kanuni*) — pentru strămutarea supușilor otomani din acea porțiune de teren de la hotăr ce fusese retrocedată Moldovei și care îi aparținea de drept, ca urmare a dublării haraciului de la 15.000 la 30.000 florini (vezi, în *anexă*, detaliul referitor la depozitia lui Hamza și la porunca arătată de acesta împuțerniciților Porții) — a fost una și aceeași: *intervenția armată*. Căci supușii otomani nu se conformau dispoziției suveranului lor — cuprinsă în porunca din 19 mai 1552 (vezi *anexa*) și care era extrem de sugestivă în această privință: „Așadar, nu există ordinul meu ca raialele țărilor mele bine păzite să se așeze și să se stabilească în hotarul Moldovei!“.

Verificarea hotarului moldo-otoman din părțile Tighinei și Cetății Albe, efectuată, probabil, în primăvara anului 1552 (vezi *anexa*), a fost impusă, așadar, de nerespectarea — de către supușii Porții — a unei reglementări anterioare. Nu cunoaștem urmările imediate ale poruncii trimise, după această verificare, beifului de Kirkkilise și care dădea cîștig de cauză Moldovei în respectivul litigiu teritorial. Subliniem totuși faptul că suveranul otoman nu ar fi consimțit să se emită, în numele său, un asemenea act, dacă haraciul Moldovei nu ar fi fost, la acea dată (19 mai 1552), în valoare de 30.000 florini și mai ales, dacă atunci nu ar mai fi fost valabilă *clauza* (retrocedarea prin răscumpărare a unui teritoriu ocupat anterior) în virtutea căreia fusese stabilit cuantumul respectiv. În aceeași

⁸ Vezi și Th. Holban, *Documente externe (1552—1561)*, în „Studii“, anul XVIII, 1965, nr. 3, p. 670; I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (secolul al XVI-lea)*, București, 1979, p. 179—181.

⁹ Pentru detalii, vezi Valeriu Veliman, *Citeva considerații... op. cit.*, p. 296—299.

¹⁰ Alexandru Lăpușneanu ar fi mărit haraciul de la 16—17 000 la 30 000 galbeni — cf. M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie“, II, 1957, p. 11; de la 20 000 la 30 000 florini ungurești (galbeni), cf. Mihai Maxim, *Recherches... op. cit.*, p. 230—240.

¹¹ Cf. Mihai Maxim, *op. cit.*, p. 235.

¹² Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 290—291.

¹³ I. Corfus, *op. cit.*, p. 47—51, 58—61, 69—73: vezi și Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 292—293.

¹⁴ Valeriu Veliman, *op. cit.*, p. 291 (nota 37).

ordine de idei, se cuvine a fi făcută și precizarea că majorările haraciului — cel puțin, în cazul Moldovei — sub forma răscumpărării, a achitării unor sume de bani pentru reinglobarea în teritoriul țării a unor porțiuni de teren (sate) trecute, în anumite momente, sub administrația directă a Porții, nu au fost măsuri temporare (limitate, de pildă, la un singur an financiar), ci au fost considerate drept măsuri definitive, fără a mai fi absolut necesar să se invoce mereu circumstanțele în care ele au fost hotărâte ca atare. Numai astfel se explică faptul că, bunăoară, motivația cu privire la majorarea haraciului Moldovei de la 15.000 la 30.000 florini — expusă în porunca din 19 mai 1552 — nu se mai regăsește în nici un document turcesc de după această dată¹⁵.

Litigiul teritorial ce face obiectul poruncii din 19 mai 1552 nu a fost rezolvat atunci pentru totdeauna. Deschizînd o mică paranteză, să notăm că, potrivit cronicilor otomane, ocuparea unei noi porțiuni din teritoriul Moldovei, cu prilejul campaniei din 1538, ar fi avut drept cauză directă „hotarul cetăților (Chilia și Akkerman — n.n.—V.V.), care este de obicei motiv de gîlceavă”¹⁶. Această măsură abuzivă a Porții nu a pus însă capăt disputelor în privința hotarului dintre Imperiul Otoman și Moldova, îndeosebi, în zona Tighina-Cetatea Albă. Noua modificare a hotarului — survenită acolo, după cum am presupus, în 1541—1542, prin retrocedarea unei părți din teritoriul cotoplit de Poartă în 1538 — a iscat, la rîndu-i, alte „gîlcevi”, care — dată fiind importanța chestiunii pentru cunoașterea aprofundată a relațiilor moldo-otomane — ar merita o tratare specială (ceea ce nu este necesar în cazul de față, deși, trebuie să arătăm, documentele — turcești — pe care le cunoaștem ne obligă să o facem cît mai curînd).

Fapt este că — atîta timp cît haraciul Moldovei rămîne, după 19 mai 1552 (cum fusese mai mult decît probabil, și mai înainte, începînd din 1541), în valoare de 30.000 florini (galbeni) anual — în documentele turcești, la care avem deocamdată acces¹⁷, nu se mai pomenește nimic despre vreo neînțelegere în legătură cu hotarul moldo-otoman. Întîmplător sau nu, primele mențiuni în privința litigiilor teritoriale de acest gen apar — în documentele turcești de după 1552 — tocmai în perioada cînd se puneau problema trimiterii, la Poartă, a haraciului Moldovei, sporit cu 5.000 florini¹⁸. Astfel, la 21 martie 1568 (22 ramazan 975), beului de Akkerman — care, într-o scrisoare adresată Porții, arătase că: „în privința hotarului dintre Bender și Moldova, există mereu gîlceavă și ceartă cu voievodul Moldovei” — i se poruncește să controleze hotarul în părțile Botnei¹⁹. Situații care impuneau restabilirea hotarului au apărut în cursul aceluiași an²⁰ și, ulterior, în 1570²¹, în 1571²² și 1573²³, în zona respectivă, precum și în părțile Săratei (unde se aflau sate depinzînd de vakiful lui Selim han, care fusese men-

¹⁵ Desigur, afirmația aceasta este valabilă pentru stadiul actual al cercetării; asigurăm că am făcut investigația de rigoare în întreg materialul documentar imens ce ne stă la dispoziție — vezi *Ghidul microfilmelor*, editat de D.G.A.S., vol. III, București, 1979, p. 83—135 (colecția Microfilme Turcia).

¹⁶ Cf. *Cronici turcești privind țările române*, vol. I, întocmit de M. Guboglu și M. Mehmet, București, 1966, p. 480. Vezi și Mustafa Celâlzâde, *Tabakat-ül-memalik ve derecat-ül-mesalik* (Clasele tărilor și treptele căilor), f. 256 v., Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Istanbul, fond Bağdad 298 (Arh. St. București, colecția Microfilme Turcia, rola 68, c. 836).

¹⁷ Vezi, *Ghidul microfilmelor*, loc. cit.; Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, II, București, 1960, 1965.

¹⁸ Cf. porunca adresată domnului Moldovei, Bogdan Lăpușeanu, la 20 aprilie 1568 (22 Sevval 975) — Arh. St. București, colecția Microfilme Turcia, rola 15, c. 464 (Başbakanlık (Arsivi, Istanbul Mühimme Defteri nr. 7, f. 453, doc. 1308). Această nouă majorare a haraciului Moldovei (de la 30 000 la 35 000 florini/ducati) s-a produs în anul financiar 1567/1568, fiind determinată de venirea la tron a sultanului Selim al II-lea, la 29 septembrie 1566 — cf. Mihai Maxim, *Recherches... op. cit.*, p. 243—244.

¹⁹ Ibidem, rola 15, c. 458 (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Mühimme Defteri, nr. 7, f. 413, doc. 1.189). Vom cita în continuare: rola, cadrul și cota din arhiva deținătoare.

²⁰ Ibidem, c. 489, 538 (Mühimme Defteri nr. 7, f. ?, doc. 1.667; f. 880. doc. 2.417).

²¹ Rola 40, c. 9 (Mühimme Defteri nr. 9, doc. 103).

²² Rola 1, c. 632 (Mühimme Defteri nr. 14, f. 878, doc. 1284); rola 40, c. 70—71 (Mühimme Defteri nr. 9, doc. 702).

²³ Rola 15, c. 748—749 (Mühimme Defteri nr. 22, doc. ?).

ționat și în porunca din 19 mai 1552). Litigiile teritoriale legate de această din urmă zonă au constituit o problemă deosebită în timpul celei de-a doua domnii²⁴ a lui Petru Șchiopul (1578 ianuarie — 1579 noiembrie 21) și în primii ani ai celei de-a treia domnii²⁵ a aceluiași (1582 septembrie — 1591 august 19), precum și în vremea domniei lui Iancu Sasul (1579 noiembrie 21 — 1582 septembrie)²⁶.

Dintre documentele referitoare la asemenea litigii, două ne rețin atenția. Este vorba de o poruncă adresată cadiilor de Isaccea și Brăila, la 25 februarie 1579 (28 zi'l-hicce 986)²⁷, și de o alta trimisă cadiilor de Siliștra și Isaccea, probabil, spre sfârșitul lunii martie 1583 (safer/rebi-ül-evvel 991)²⁸. În aceste două porunci, având conținut oarecum asemănător și care au fost emise în urma unor scrisori adresate Porții de către Petru Șchiopul, se evidențiază, în primul rând, ocuparea unor noi porțiuni de teren din teritoriul Moldovei de către locuitorii din cuprinsul vakîfului lui Selim han, aflat „în părțile Tighinei și Cetății Albe“, al cărui hotar „a fost văzut (=controlat) de multe ori prin ordin ilustru“. Cerindu-se, de fiecare dată, restabilirea vechiului hotar în prezența administratorului (*mütevelli*) sau a perceptorilor (*cabîler*) vakîfului respectiv, se subliniază necesitatea de a se lua măsuri ca Moldova să fie ocîrmuită de Petru Șchiopul așa cum „i-a fost dată fostului voievod Petre“ (adică, lui Petru Rareș), în timpul lui Süleyman Magnificul²⁹. Această informație ni se pare extrem de prețioasă pentru elucidarea unor detalii referitoare la circumstanțele majorării haraciului Moldovei de la 15.000 la 30.000 florini. Sultanul Murad al III-lea recunoștea deci, în 1579 și 1583, dreptul lui Petru Șchiopul de a-și exercita autoritatea asupra întreg cuprinsului țării, adică al unei Moldove ce avea aceleași hotare — căci expresia „în felul în care i-a fost dată“ se referă, îndubitabil, la teritoriu — ca în vremea lui Süleyman Magnificul, despre care știm acum, pe baza poruncii din 19 mai 1552 și a surselor polone, că acceptase revenirea la tron a lui Petru Rareș, în condițiile dublării haraciului în schimbul retrocedării unei porțiuni din pămîntul moldovenesc ocupat în 1538. Așdar, Petru Rareș, al cărui nume nu era menționat în porunca din 19 mai 1552, era, în schimb, amintit în aceste două documente citate aici, emise peste ani și ani, cînd — în situația reizbucnirii litigiului teritorial din zona Bender—Akkerman — se știa și se consemna negru pe alb că Moldova îi fusese „dată“ într-un anumit „fel“ de către Süleyman Magnificul. Altfel spus, porțiunea de teren dintre Cetatea Albă și Tighina, unde se aflau acele 26 (inițial 35) de sate, făcea parte din Moldova — repetăm, din Moldova așa cum „i-a fost dată“ lui Petru Rareș — autoritatea lui Ștefan Rareș asupra ei fiind recunoscută prin porunca din 19 mai 1552, după cum, în mod logic, dreptul lui Petru Șchiopul de-a o stăpîni era consfințit prin alte două porunci din 1579 și 1583. De asemenea, sîntem acum pe deplin îndreptățiți să credem că Petru Rareș era, într-adevăr, acel „voievod al Moldovei“, care, primind poruncă, în 1541—1542, „a trimis și el cîteva mii de oșteni“ — însoțiți de dregătorul (*voyvoda*) Durmuş, omul sangeacbeului de atunci al Silistrei, Haydar bey — „pentru ridicarea sateilor menționate“ (vezi anexa)³⁰.

Dublarea haraciului, în circumstanțele înfățișate de porunca din 19 mai 1552, nu a fost singura majorare a acestuia, determinată de retrocedarea de către Poartă a unei porțiuni de teren din teritoriul Moldovei. Astfel, în 1609, haraciul

²⁴ Rola 17, c. 329 (Mühimme Defteri nr. 35, doc. 382); rola 38, c. 112—114, 164 (Mühimme Defteri nr. 36, doc. 258, ?).

²⁵ Rola 18, c. 747 (Mühimme Defteri nr. 48, f. 346, doc. 1016 și 1017); ibidem, c. 125, 134 și 187 (Mühimme Defteri nr. 53, f. ?, ? și 250).

²⁶ Ibidem, c. 617 (Mühimme Defteri nr. 46, doc. 134); ibidem, c. 693 (Mühimme Defteri nr. 47, f. 197, doc. 460).

²⁷ Rola 38, c. 112 — doc. cit. (vezi nota 24).

²⁸ Rola 18, c. 747 — doc. cit. (nr. 1.017 — vezi nota 25).

²⁹ Pentru conformitate, redăm transcrierea și traducerea pasajului respectiv: ... *vilâyet-i Boğdan ecdâd-ı izâmından merhûm sultân Süleyman Hân tâbe serâhu zemânında eski Petre voyvodaya ne tarikile vîrilmîş ise buna dahî ol vechle zabt ve tasarruf itidresin* („... să faci în așa fel încît și acesta / Petru Șchiopul — n.n. V. V./ să ocîrmuiască și să stăpînească vilaietul Moldovei în felul în care i-a fost dat fostului voievod Petre, în vremea răposatului sultan Süleyman han — fie-i țărîna parfumată — unul dintre măreții mei strămoși“) Cf. rola 38, c. 112 (doc. cit.); vezi și rola 18, c. 747 (doc. cit.).

³⁰ Vezi nota 14.

Moldovei a fost sporit cu 200.000 akçe odată cu reinstruirea stăpînirii domnului Moldovei, Constantin Movilă, asupra a șase sate din apropierea Nistrului³¹. Dar și alte majorări ale haraciului Moldovei pot fi interpretate prin prisma unor împrejurări legate fie de apărarea integrității teritoriale a țării, fie de redobîndirea unor sate înregistrate, la diferite date, în registrele de cadastru otomane. De pildă, majorarea haraciului cu 5.000 ducați (florini) în cursul anului financiar 1567—1568³², precum și sporirea cu aceeași sumă, începînd din anul financiar 1568—1569³³ (cînd tributul ajunge la 40.000 galbeni), chiar dacă nu au fost determinate în mod strict de împrejurări de genul celor arătate mai sus, ele pot constitui totuși o explicație pentru preocuparea domnului de atunci al Moldovei, Bogdan Lăpușneanu (1568 martie — 1572 februarie), de a pune capăt încălcării hotarului țării de către supușii otomani din părțile Tighinei și Cetății Albe³⁴. Cauza unei asemenea preocupări era, desigur, de ordin economic, ea fiind legată în mod logic de dreptul domnului Moldovei de a percepe dările din satele aflate în zona respectivă, mărindu-se astfel posibilitățile de plată a haraciului. Semnificativ ni se pare și faptul că, în porunca din 26 septembrie 1574 (9 cemazi-ül-ahir 982), prin care lui Petru Șchiopul i se cerea să trimită haraciul majorat (pînă la 50.000 florini), se menționează retrocedarea unor sate din Moldova, care fuseseră ocupate „în folosul hass-urilor mele (ale sultanului Selim al II-lea — n.n. — V. V.) împărătești”³⁵. Despre trecerea acelor sate în stăpînirea domnului Moldovei a fost incunoscîntat și beiful de Bender, printr-o poruncă emisă, probabil, o zi mai tîrziu (27 septembrie 1574/10 cemazi-ül-ahir 982)³⁶. Această retrocedare s-a făcut la cererea lui Petru Șchiopul și ea poate fi, credem, interpretată ca fiind legată și de noua majorare (cu 10.000 florini) a haraciului Moldovei din acea perioadă.

Desigur, prin afirmațiile de mai sus nu urmărim o supralicitare a circumstanțelor de această natură ale majorărilor haraciului Moldovei. Sporirile acestei dări au fost determinate, neîndoielnice, de evenimente și situații complexe³⁷. În ceea ce privește însă circumstanțele fixării cuantumului de 30.000 florini al haraciului Moldovei, orice demonstrație pe această temă — pentru a fi convingătoare — trebuie să se întemeieze pe amănuntele cuprinse în porunca din 19 mai 1552. Căci, altminteri, am fi tentați să credem și pe mai departe că această sumă (30.000 florini/galbeni) „a îmbrăcat forma majorării tributului Moldovei”³⁸, într-adevăr, după luna septembrie 1552, majorare care ar fi fost — cum în mod eronat s-a apreciat — „efectul asasinării lui Ștefan Rareș de către boieri” (*l'effet de l'assassinat de Ștefan Rareș par les boyards*) sau „prețul plătit de principe [Alexandru Lăpușneanu — n.n. V. V.] pentru ispășirea trecutului său filo-polon și expresia poziției sale incerte atît pe plan intern, cit și extern” (*le prix payé par le prince pour le rachat de son passé philo-polonais et l'expression de sa position incertaine sur le plan tant interieur qu'étranger*)³⁹. Oricum, asemenea supoziții nu mai pot fi convingătoare, în ultimă instanță, întrucît ele, în mod evident, sînt în flanganță contradicție cu realitățile ogîndite de documentele turcești, de care nu avem cum să facem abstracție, dacă dorim, într-adevăr, să cunoaștem în profunzime evoluția relațiilor româno-otomane...

³¹ Cf. porunca din 16 februarie 1609 (11 zi'l-kade 1017) adresată beifului și cadiului de Bender — Arh. St. București, colecția Microfilme Turcia, rola 155, c. 534 (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Kepeci, Divan-i Hümâyün Defteri nr. 71/11, f. 97 bis). Documentul ne-a fost pus la dispoziție de colegul Tahnin Gemil, căruia îi mulțumim și pe această cale; transliterarea și traducerea poruncii respective figurează în volumul întocmit de colegul nostru, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești (1601—1712)* — în curs de apariție.

³² Vezi nota 18.

³³ Cf. Mihai Maxim, *Recherches...* op. cit., 245.

³⁴ Vezi notele 19, 20 și 21.

³⁵ Cf. Mihail Guboglu, *Două călătorii în Turcia pentru cercetarea arhivelor Imperiului Otoman*, în „Revista Arhivelor”, anul XLVI (1969), vol. XXX, nr. 1, p. 224—225; vezi și Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), București, 1976, p. 126.

³⁶ Arh. St. București, colecția Microfilme Turcia, rola 16, c. 363 (Başbakanlık Arşivi, Istanbul, Mühimme Defteri nr. 26, f. 224, doc. 638).

³⁷ Cf. Mihai Maxim, *Recherches...*, op. cit., p. 258—261; idem, *Regimul economic...* op. cit., p. 1741.

³⁸ Cf. Idem, *Teritoriile românești...*, op. cit., loc. cit. (nota 127).

³⁹ Idem, *Recherches...*, op. cit., p. 240—241.

1552 mai 19 (959 cemazi-ül-evvel 25), Edirne. Porunca sultanului Süleyman Magnificul către beiful de Kırkkilise, Hasan bey, cu privire la strămutarea supuşilor otomani din satele retrocedate Moldovei, la o dată anterioară, în schimbul majorării haraciului acesteia, pe pământurile vakîfului Selim han şi pe cele ale feudei imperiale din cazaua Akkerman.

Ziua a cincea.

La 25 cemazi-ül-evvel, anul 959, Edirne.

A luat-o ceaşul Durmuş, în ziua menţionată.

S-a scris *.

Poruncă adresată beifului de Kırkkilise,¹ Hasan bey :

Cadiul de Varna, mevlâna Cafer, şi cadiul de Tighina (*Bender*), mevlâna Alâeddin, desemnaţi inspectori la hotarul Moldovei, trimiţând scrisoare la Înalta mea Curte, au raportat următoarele : Ajungîndu-se la locul litigiului şi cele două părţi înfăţişîndu-se, prin mijlocirea lui Durmuş, (unul) dintre ceaşii Înaltei mele Curţi, cînd s-a început inspectia, Hamza,² vechil şi caimacam din partea voievozului Moldovei,³ a arătat cartea de hotărnicie (*şinur-name*) dată atunci cînd răposatul şi iertatul de păcate sultanul Bayezid han⁴ — fie-i ţarina parfumată — a cucerit cetăţile Chilia şi Cetatea Albă (*Akkerman*)⁵; cînd i s-a cerut cartea de hotărnicie imperială, a răspuns : „Acea carte de hotărnicie am trimis-o la Pragul fericii”. Şi (el)⁶ nearătînd altă carte de hotărnicie, cînd li s-au pus întrebări atotştiutorilor (s-a aflat că), fiind cunoscut că hotarul cetăţii Tighina, desemnat prin firmanul meu ilustru, e parte din Moldova, (în acest sens) făcînd mărturisire şi vechilul pomenit, satele ce constituie obiectul litigiului aflîndu-se între Cetatea Albă şi Tighina, de la satele pomenite pînă la cetatea Tighina fiind distanţă de o zi. nu rămîne îndoială că (ele) se află în hotarul ţărilor bine păzite⁶. Cînd pomenitul vechil Hamza a fost întreat : „Care e motivul amestecului printre raialele din hotarul ţărilor bine păzite?”, (el) a zis : „Haraciul nostru care era fixat în acea vreme era de cincisprezece mii de florini pe an. Pentru ca amintitul hotar să fie iarăşi alipit la vilaietul Moldovei, am fost supuşii la haraci, în total treizeci de mii florini pe an urmînd a da încă cincisprezece mii florini. Ni s-a dat în mină ilustru ordin”. Arătînd porunca ilustră, cînd a fost văzută, s-a găsit precum era scris. Nefiind altă carte de hotărnicie, s-a început a se cerceta (terenul) cu cartea de hotărnicie dată de răposatul sultan Bayezid han. Cînd li s-au pus întrebări atotştiutorilor (s-a aflat că) n-a mai rămas cineva care ştie hotarul din vremea dintii. Şi, întrucît cele mai multe dintre semne, datorită vremii îndelungate şi scurgerii zilelor, erau schimbate şi striccate, nu a fost lesne ca ele să fie recunoscute şi stabilite, neputînd fi scoase la iveală pe cale legală. Dar, stabilîndu-se că (moldovenii) luau demult goştină din locurile de unde voiau ei — zicînd : „(Aici) e hotarul Moldovei”, locuitorii din satele pomenite au mărturisit şi ei (la fel). Şi cei mai mulţi dintre locuitorii satelor aflate în litigiu venînd de pe vakîful răposatului şi iertatului de păcate sultan Selim han⁷ — fie-i ţarina parfumată — pînă acum, obligaţiile şi dările lor au fost percepute pentru vakîful pomenit; iar ceilalţi fiind adunaţi dintre unii fără de căpătii şi raiale din unele ţări bine păzite, şi dijmele şi dările acestora au fost percepute pentru vakîful pomenit. Cînd s-a construit cetatea Tighina, Cetatea Albă şi Tighina devenînd sangeacuri⁸ de sine stătătoare, cei ce erau sangeabeii în acea vreme au pus să se anunţe cum că : „Ţinutul a ajuns vilaiet al paşahului. Oricine să

* Însemnări făcute în partea de sus a documentului.

¹ Azi, Kırklareli, localitate în partea europeană a Turciei.

² Probabil, *Trif Hamza*, unul dintre boierii divanişti din Moldova, în perioada 1542—1550, cf. Gh. Ghibănescu, *Divanurile domneşti din Moldova şi Muntenia în secolul al XVI-lea*, în „Ioan Neculce”, fasc. VII/1928 p. 17—20; vezi şi Constantin Rezachevici, *A doua domnie (1541—1546)*..., în volumul colectiv *Petru Rareş*, redactor coordonator Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978, p. 217—220.

³ Ştefan Rareş, domn al Moldovei (1551—1552).

⁴ Bayezid al II-lea (1481—1512).

⁵ Expediţia de cucerire a celor două cetăţi a avut loc în anul 1484.

⁶ *Memalik-i mahrusse* — expresie desemnînd teritoriul Imperiului Otoman.

⁷ Selim I (1512—1520).

⁸ După expediţia lui Süleyman Magnificul, din 1538, împotriva Moldovei.

se așeze acolo unde dorește!" Și, din această pricină, locuitorii satelor pomenite, plecând de pe vechile lor locuri, s-au stabilit în locurile aflate în litigiu acum. Locuiesc (aici) de peste zece ani. Satele aflate în litigiu sînt, de fapt, treizeci și cinci de sate. S-a constatat că, după ce (s-)a plecat la expediția imperială, paisprezece sate dintre satele amintite au fost dărîmate, locuitorii lor fiind scoși din casele lor prin felurite umilințe și înșelăciuni, unele case fiindu-le arse, unora tăindu-li-se copacii, unele mori fiindu-le jefuite, că li s-au dărîmat morile, hambarele și grajdurile. Cînd s-a întrebât despre pricina (acestor fapte, s-a aflat că) beifului sangeacului Silistra, Haydar, i s-au trimis ordine repetate și întărite; încă un ordin aparte fiindu-i trimis voievodului Moldovei⁹ și, fiind firman cum că: „Să trimiți și tu oameni!", (acesta) a trimis și el cîteva mii de oșteni, iar sus-zisul Haydar Bey trimițîndu-l pe voievodul Durmuș, cînd au venit, au făptuit asemenea silnicii. Și, unele familii (*hane*) din satele dărîmate adunîndu-se din nou, formîndu-se (astfel) patru-cinci sate, acum în hotarul aflat în litigiu s-au găsit așezate douăzeci și șase de sate. Potrivit ilustrului ordin, mergîndu-se pe rînd în fiecare sat și la fiecare casă, s-a văzut și s-a întocmit registru cu numele și ocupațiile lor și, fiind pecetluit, s-a trimis prin *mübaşir*¹⁰ pomenit.

Așadar, nu există ordinul meu ca raialele țărilor mele bine păzite să se așeze și să se stabilească în hotarul Moldovei. Ceaușul meu Durmuș, pildă celor de același rang și de o seamă cu el — să-i sporească puterea! — fiind desemnat *mübaşir*, am poruncit că, atunci cînd el va sosi (la tine), să mergi cu proprii tăi oșteni asupra hotarului și să dispui ca (acele) raiale — dintre raialele țărilor mele bine păzite, dintre locuitorii satelor așezate (?) în hotarul Moldovei — care sînt înscrise în (evidența) vakîfului răposatului sultan Selim han, să fie așezate și statornicite din nou în locuri aflate în hotarul sus-zisului vakif, iar celelalte raiale din țările mele bine păzite — altele decît raialele vakîfului — precum și cei din tagma celor fără de căpătîi, să fie stabiliți în locuri potrivite de pe feudele imperiale din cazaua Cetatea Albă! Această problemă este extrem de importantă. Nepunînd, niciodată, în hotarul Moldovei vreun ins dintre raialele țărilor mele bine păzite, potrivit cerinței ilustrului meu firman, să dispui ca toți să se stabilească, raialele vakîfului — în vakif, iar alții decît raialele vakîfului — pe feudele imperiale aflate în cazaua pomenită; pe cei ce, îndrîjindu-se și împotrivîndu-se, nu vor să rămînă, oricîți ar fi, să-i legi în lanțuri și să-i trimiți la Istanbul, ca să fie puși la galera! Nu există însă ordinul meu ca vreun ins dintre raialele amintite să fie împilat și asuprit, ca bunurile și animalele cuiva să se piardă (ori) să fie însușite și acaparate. Ca în trecut, să trimiți un om, ferind mult raialele de chinuri și carne; să mergi cu proprii tăi oșteni asupra lor și, strămîtuînd cu bine raialele pomenite, să faci astfel ca lucrurile lor să nu fie nicicînd pierdute! Așa încît, niciodată, oricum nu va fi luată în seamă scuza ta, fie că se va auzi că, în timpul strămîtării, raialele au fost chinuite și siluite, fie că va fi (vreo) plîngere în această privință. Știînd ce ai de făcut, e sigur că (în caz contrar) vei fi pedepsit în fel și chip. Prin urmare, pregătîndu-te și nedovedind delăsare, să fii cu băgare de seamă! Să întocmești registru (în care să se arate) amănunțit cite sate ai dispus să fie strămătate, în ce locuri să fie stabilite, cite case se află în fiecare sat, cînd ai dispus să fie strămătate, cite ai pus să fie duse pe feudele imperiale și cite în vakif — și pecetluindu-l, să-l trimiți la Praga fericii mele! Să nu faci ca, în această privință, să fie plîngere, să verifici și să clarifici întocmai!

Arh. St. Buc., colecția Microfilme Turcia, rola 48, c. 233—234;
(Topkapı Sarayı Müzesi — Istanbul, Koğuşlar 888, f. 231 v. — 232 v.).

⁹ Probabil, Petru Rareș, a doua domnie (1541—1546).

¹⁰ Ceaușul Durmuș, purtătorul poruncii respective.